

Ks. ARKADIUSZ GUZ

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

SPRAWIEDLIWOŚĆ BOŻA JAKO MOTYW SZTUKI ESCHATOLOGICZNEJ ŚREDNIOWIECZA

Apologeci XXI wieku coraz częściej wskazują, że „dziedzińcem pogan” nie będzie już otwarta dyskusja i pokojowy dialog, ale właśnie kultura. W tych społecznościach, gdzie udaje się ocalić i rozwinąć kulturę nacechowaną wartościami i symbolami chrześcijańskimi, mamy do czynienia z otwartością na prawdę objawioną. Kultura niejako staje się przestrzenią, w którą jest zanurzony duch człowieka. Rzeczą niesamowicie ważną wydaje się dzisiaj nie tylko tworzenie wciąż czegoś nowego, ale również nauka „czytania” tego, co stare. Okres średniowiecza jest współcześnie traktowany w popkulturze jako okres zacofania i ciemnych wieków. Utarło się nawet stwierdzenie o konotacji obraźliwej: „jesteście z średniowiecza”. Pod nieco surową formą, za niewyraźną linią, kryje się jednak ogromne pragnienie człowieka na spotkanie Absolutu. Ilość uczuć i pragnień, jakie wyraża sztuka średniowiecza, może dziś nas jeszcze wiele nauczyć, aby zrozumieć ten okres, ale także nauczyć się z niego bardzo wielu cennych postaw i spostrzeżeń. Tematyka eschatologiczna staje się dla średniowiecza bardzo bliska. Ma to swoje uzasadnienie nie na tle artystycznym, jakoby temat Sądu Ostatecznego „był modny” w średniowiecznych kanwach sztuki i piękna, ale wynika przede wszystkim z potrzeb życia społecznego.

1. TŁO HISTORYCZNE OKRESU ŚREDNIOWIECZA

Pierwszą formą dla sztuki średniowiecznej jest sztuka karolińska i ottońska, rozwijająca się za pośrednictwem wpływu dynastii królewskiej. Kolejnym etapem jest sztuka romańska, której przykłady możemy znaleźć już w Polsce. Ostatnią formą sztuki sakralnej średniowiecza jest gotyk. Oczywiście, należy wspomnieć o sztuce bizantyjskiej, która powstała na terenie Bliskiego Wschodu, a która również posiada swój wpływ na tworzenie się sztuki średniowiecznej Europy.

Wiek IV i V uznawane są za ostatnie wędrówki ludów. Tereny kiedyś zamieszkiwane przez Germanów zostały zajęte przez Słowian. Do tej pory chrześcijanie występowali na terenie starożytnego Cesarstwa Rzymskiego i w Brytanii, po latach jej chrystianizacji od 597 do 686 roku¹. Okres średniowiecza będzie czasem stopniowej chrystianizacji Europy.

W okresie średniowiecza lęk i poczucie niestabilności odciskały swe piętno na każdej dziedzinie życia: społecznej, gospodarczej i religijnej. Początek wieków średnich to koniec migracji ludów indoeuropejskich na tereny środkowej Europy². Sąsiedztwo nowych ludów, kultur i narodów jest czasem niepewnym. Nowo przybyłe ludy często dążą do wojny i wypraw grabieżnych. Ani Kościół, ani monarchia nie mogły zagwarantować bezpieczeństwa przed napadami sąsiadujących plemion. W takiej sytuacji za jedyne sprawiedliwe był uważany sam Bóg³. W umysłach ochrzczonej części Europy cały czas brzmia słowa Apokalipsy świętego Jana, gdzie zapowiadany jest głód i klęski przed ponownym przyjściem Chrystusa. VI wiek to czas wielkiej zarazy w Europie, która dziesiątkowała cały kontynent. „Pod koniec wielkiej zarazy, szerzącej się w VI wieku, kiedy ponowne nasilenie tej plagi rodzi wiarę w bliskość Sądu Ostatecznego, Grzegorz Wielki, obrany papieżem w 590 roku, jako następca kilku bezsilnych namiestników Chrystusa na ziemi, pozostawia średniowieczu w spadku nauki duchowe stosowne dla końca świata, będące wezwaniem do czynienia wielkiej zbiorowej pokuty”⁴.

Myśląc o początkach średniowiecza nie możemy zapomnieć o sztuce bizantyjskiej i wydarzeniach, jakie miały miejsce na Bliskim Wschodzie. Od czasu, kiedy chrześcijaństwo może się rozwijać, to właśnie tutaj mają swoje początki wszelkie znane później motywy dotyczące samego Sądu Ostatecznego. Wschodnia teologia kładła większy nacisk na mistycyzm⁵. W świątyniach powstają ogromne przedstawienia Sądu. Naczynia liturgiczne, księgi, szaty są ozdabiane ornamentyką o tematyce eschatologicznej. Niestety, zbyt przywiązanie do sztuki i powszechnie szerzący się kult obrazów w VIII wieku spowodował ikonoklazm na Wschodzie, zwany również obrazoburstwem. Polegało to na powszechnym zakazie oddawania kultu obrazom, przy jednoczesnym niszczeniu ich. Walkę obrazoburczą zapoczątkował cesarz Leon III, rządzący w latach 717-741. W 726 roku wydał odezwę do ludu, w której zakazał oddawania czci obrazom,

¹ M. Mączyńska, *Wędrówki ludów: historia niespokojnej epoki IV i V wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

² G. Henderson, *Wczesne średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989.

³ T. Manteuffel, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

⁴ J. Le Goff, *Kultura średniowiecznej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1970, s. 241.

⁵ J. Mevendorf, *Teologia bizantyjska, historia i doktryna*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984.

powołując się na Księgę Wyjścia: „Nie będziesz czynił żadnej rzeźby ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko, ani tego, co jest na ziemi nisko, ani tego, co jest w wodach pod ziemią!” (Wj 20,4). W obronie kultu obrazów wystąpił św. German. To on przeniósł problem na polemikę o gruncie dogmatycznym, powołując się na Wcielenie, którego fakt dopuszcza wykonywanie obrazów Chrystusa i świętych. Cała sytuacja miała zakończyć się na soborze w Hierii, który odbył się w 754 roku. Miał on oficjalnie poprzeć obrazoburstwo. Rzym jednak potępił to wydarzenie. Właściwy, VII Sobór Powszechny, odbył się w Nicei i trwał od 24 września do 23 października 787 roku. Wówczas potępiono synod obrazoburczy z Hierii. W sprawie czci obrazów uchwalono, że tworzenie, umieszczanie w świątyniach, domach i miejscach publicznych obrazów i figur Chrystusa i świętych oraz oddawanie im czci są poprawne. Niestety, przez czas trwania ikonoklazmu zniszczono wiele dzieł sztuki bizantyjskiej⁶.

Koniec XI wieku na wschodzie Europy jest czasem, kiedy Bóg utożsamiany jest z władcą feudalnym. „Właściwie jednak Bóg jest jeszcze bardziej królem niż feudalnym panem – Rex jeszcze bardziej niż Dominus”⁷. Jednak obraz władcy nie jest jedynym i dominującym. Coraz większą rolę odgrywa człowiecze oblicze Chrystusa. Wszystkie te sposoby widzenia Boga były przez cały czas otoczone ideą starotestamentalnej sprawiedliwości. „W historii Europy starotestamentowa idea Bożej sprawiedliwości doczekała się kontynuacji w nowych systemach społecznych, łączących grecką kulturę podkreślającą rolę rozumu, rzymską praktykę prawa i pogańską siłę. Kościół średniowiecza w Europie nie tylko zachował ideę, ale na nowo ją sformułował i ukształtował”⁸. To właśnie będzie powodowało nie tylko przeniesienie kultury czasów starożytnych do średniowiecza, ale też nadanie zrębów nowej kulturze.

Ciekawą jeszcze sprawą jest rozumienie czasu przez ludzi wieków średnich. Był on pojmowany w sposób, na który wskazywała teologia. Czas ma swój początek i będzie miał swój koniec. Lecz myślenie starożytnych filozofów o cykliczności czasów, związane z cyklicznością przyrody, która w tamtym czasie wyznaczała rytm życia całego społeczeństwa, wprowadziła niepokój. I tak od okresów dynamicznych poprzez czasy statyczne – człowiek jest niepewny swojego jutra. Ten budzący się niepokój powoduje chęć poszukiwania stabilizacji i wyrwania się z cykliczności świata. Ostoją dla ludzi był koniec świata i związany z nim Sąd Ostateczny.

Na koniec chcemy wspomnieć czas krucjat krzyżowych, a zwłaszcza IV krucjatę, trwającą w latach 1202-1204⁹. W roku 1204 krzyżowcy zdobyli Konstanty-

⁶ M.D. Konowels, *Historia Kościoła*, tłum. R. Turzyński, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, 1988, t. 2, s. 72-80.

⁷ J. Le Goff, dz. cyt., s. 203.

⁸ M. Zlatohlávek, *Sąd Ostateczny*, WAM, Kraków 2001, s. 115.

⁹ L. Bielski, *Tablice historyczne*, PARK Bielsko Biała 2000, s. 70.

nopol. Do tej pory miasto nigdy nie zostało zdobyte. Również z powodu pogarszających się relacji pomiędzy Kościołem wschodnim a zachodnim, Konstantynopol nie epatował swojego dorobku sztuki sakralnej na Europę. Po IV krucjacie Europa zobaczyła dorobek sztuki bizantyjskiej, łącznie z jej elementami dotyczącymi eschatologii, a więc i Sądu Ostatecznego. To wydarzenie przyczyniło się do przejęcia pewnych figur i przedstawień sztuki Bizancjum przez sztukę europejską.

2. SZTUKA BIZANTYJSKA

Wschodnia teologia kładła bardzo duży nacisk na mistycyzm wiary i głębokie przeżycie religijne¹⁰. Miało to bardzo duży wpływ na sztukę. O malarstwie szkoły wschodniej można powiedzieć, że posiada swoją własną specyfikę. „W Bizancjum króluje dwuwymiarowy, płaski świat. Złudna głębia obrazu zastąpiona jest nasyconym jednobarwnym, granatowym lub złotym, tłem. Krajobraz na horyzoncie jest zaledwie szkicem, bez perspektywy i złudzenia przestrzenności. Postacie przedstawiane są frontalnie mocno zaznaczonymi liniami konturowymi. Liczne geometryczne linie dają efekt udrapowania szat. Prowadzona symetrycznie na płaskiej powierzchni linia tworzy oblicze, w którym dominują skierowane w dal w mistycznym uniesieniu, promieniujące nienaturalnym żarem, duże oczy. W ten sposób bizantyjskim artystom udało się stworzyć świat pełen majestatu i tajemnic, wyrażony kilkoma prostymi, oszczędnymi gestami i podniosłymi scenami”¹¹. Wchodząc już na grunt eschatologiczny w sztuce bizantyjskiej, możemy powiedzieć, że występowała ona w różnych elementach związanych z kultem i liturgią. Przedstawienia o tej tematyce znaleźć można było na ścianach świątyń, konkretnych obrazach, płaskorzeźbach, zdobnictwie ksiąg oraz naczyń liturgicznych. Same przedstawienia sądu i paruzji w sztuce są bardzo podobne do tych, znanych w Europie, lecz pojawia się kilka nowych elementów, które przejmie później Europa. Trzeba wskazać, że obrazy przedstawiają wyobrażenia statyczne.

Pierwszym symbolem, który charakteryzuje sztukę wschodnią jest tron¹². Tak więc źródło tego symbolu znajduje się już w starożytności. Możemy wyróżnić dwie kategorie tronu. Pierwsza, to tron, na którym zasiada sam Chrystus – jest to symbol sędowniczej władzy Jezusa. Jest On sędzią dla świata ze względu na swoją mękę i śmierć. Tak jak Jezus był sądzony przez Piłata, tak teraz On będzie sądził świat. Wymowa tego przedstawienia odnosi się do wydarzenia przyścia Chrystusa na ziemię. Drugi obraz to po prostu pusty tron. W sztuce taki motyw nazywany

¹⁰ H. Stern, *Sztuka bizantyjska*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1975.

¹¹ M. Zlatohlávek, dz. cyt., s. 103.

¹² *Tron*, w: W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 835.

jest etimasia¹³. Bardzo często obok takiego siedziska znajdują się „arma Christi”, czyli symbole męki Chrystusa. W kompozycji nie czei się samego tronu. Ma on bowiem uzmysławiać władzę Chrystusa. Pusty tron odnosi się do czasów terażniejszych, kiedy to oczekujemy przyjścia Jezusa. Kolejnym symbolem pojawiającym się w sztuce Bizancjum jest tęczą. Bezpośrednim jego źródłem jest Pismo Święte¹⁴. Tęczą jest symbolem przymierza Boga z człowiekiem oraz znakiem Jego obecności. Występuje ona w różnych formach, jako podnózek u tronu, jako sam tron, niekiedy jako mandorla otaczająca postać Chrystusa. „Arma Christi”, narzędzia męki Chrystusa, to kolejny element sztuki, który pojawia się właśnie na Wschodzie. Każdy z ewangelistów opisuje wydarzenie męki i śmierci Jezusa. Każdy z nich zwraca uwagę na jakiś inny element. Możemy wyróżnić zatem kolumnę, przy której był biczowany Jezus i sam bicz, koronę cierniową, trzcinę, tunikę, krzyż, gwoździe, włócznię, gąbkę do octu i tablice z symbolicznymi literami INRI, jako wyrok śmierci Jezusa¹⁵. Ostatnim elementem jest „figura deesis”. Na obrazach Sądu Ostatecznego ma miejsce przedstawianie trzech postaci: Chrystus w centrum, Maryja po prawej stronie Chrystusa oraz Jan Chrzciciel po lewej stronie Mesjasza. Ta grupa tworzy „figurę deesis”. Słowo „deesis” pochodzi z języka greckiego i oznacza wstawiennictwo i orędownictwo. Przedstawianie tej grupy postaci występuje już przed okresem obrazoburczym, lecz związane jest z innymi scenami. Dla samych scen eschatologicznych przedstawienie to pojawia się od X wieku. Jest ono symbolem wstawiennictwa przedstawiciela ostatniego proroka Starego Testamentu, Jana Chrzciciela i Najświętszej Maryi Panny, Matki Chrystusa. To oni właśnie będą wstawiać się za nami i wypraszać nam miłosierdzie w czasie Sądu Ostatecznego.

3. SZTUKA KAROLIŃSKA

Sztuka karolińska swoje chrześcijańskie interpretacje odnosi do tradycji Cesarstwa Rzymskiego. Istotną rolę odgrywał papież, jako zastępca Chrystusa na ziemi¹⁶. W roku 800 papież koronował na nowego cesarza Karola Wielkiego, syna Pepina Małego. Zasłynął on ze zjednoczenia całego państwa Franków. Przyczynił się również do przyjęcia chrześcijaństwa przez Sasów. Karol Wielki rozpoczyna poszukiwanie wzorców sztuki dla swojego państwa. Bardziej będzie odnosił się do sztuki wschodniej niż bizantyjskiej, a jest to spowodowane naleciałościami

¹³ *Tron*, w: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. Kubalska-Sulkiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 105.

¹⁴ Por: Rdz 9,11-13; Ez 1,28; Ap 4.

¹⁵ M. Zlatohlávek, dz. cyt., s. 9.

¹⁶ G. Althoff, *Potęga Rytuału. Symbolika władzy w średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

panującymi na Wschodzie po nie tak dawnym obrazoburstwie. Nie udało się znaleźć tam nic godnego naśladowania i przeszczepienia tego na grunt europejski. Zaczęto sięgać więc do sztuki późnego antyku oraz wczesnego chrześcijaństwa. Pojawiały się również elementy sztuki Wschodu. Jakiegokolwiek zapożyczenia bizantyjskie, pojawiające się w sztuce karolińskiej, wynikają z tego, iż czerpane są one z Rawenny, która uważana była przez Karola Wielkiego za sztukę włoską. Również źródła dla tej sztuki znajdziemy od Akwizgranu przez Tours po Nadrenię i tereny Saksonii. Elementy starożytne zostały wzbogacone elementami sztuki pogańskiej¹⁷. Artyści w swoich dziełach bardzo często akcentowali obraz Królestwa Bożego. Wynikało to z zainteresowań, jakie panowały wśród teologów. Bardzo dużo rozmyślano na temat niebieskich zastępów, a to wpłynęło na rozwój pojęć związanych z Królestwem Niebieskim i samą hierarchią panującą w tym miejscu¹⁸.

Warunki panujące w czasach Karola Wielkiego sprzyjały rozwojowi myśli eschatologicznej. Bardzo duże przecucie ponownego przyjścia Chrystusa powodowało wśród ludzi przekonanie o zbliżającym się sądzie. Co więcej, eskalacja zła, jaka miała miejsce w tych czasach, stała się jednym ze znaków, które zapowiadały paruzję Chrystusa. Należy zaznaczyć, że owa eskalacja zła wynikała bardzo często z prowadzonej przy użyciu przemocy chrystianizacji pogan. Duża część plemion bardzo opornie przyjmowała chrzest, co powodowało liczne konflikty i niepokoje. Wszystko to wpływało na myśl eschatologiczną. Teologowie i artyści rozpoczynają nową interpretację psalmów, w których uciśniony prosi Boga o wstawieństwo. Bardzo często w psalterzach rysowane są ilustracje do poszczególnych psalmów. Wiele elementów posiada źródło eschatologiczne, choć nie zawsze treść psalmu będzie do tych tematów bezpośrednio nawiązywała. Możemy tu wskazać na przykład psalterz ze Stuttgartu lub Psalterz Utrechcki.

4. SZTUKA OTTONSKA

Jest to szczegółowa nazwa dla sztuki pokarolińskiej, która występowała w X wieku na terenie Cesarstwa Niemieckiego, za czasów Ottonów. Ta sztuka nawiązywała do wzorów greckich, a jej głównymi ośrodkami były zakony w Reichenau i Echternach¹⁹. Na sztukę ma wpływy kilka obszarów artystycznych, które posiadają swoją własną, odrębną historię oraz tradycje w zakresie sztuki. Głównymi substytutami artystycznymi, jakie mieszają się w tej sztuce, są dorobek cywilizacji starożytnej Grecji, Rzymu, w połączeniu z kulturą chrześcijańską i elementami zapożyczanymi z Bizancjum oraz od narodów barbarzyńskich, które

¹⁷ A. Liedtke, *Historia sztuki kościelnej*, Pallottinum, Poznań 1961, s. 60

¹⁸ P. Skubiszewski, *Malarstwo karolińskie i przedromańskie*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1973.

¹⁹ M.D. Knowels, dz. cyt., s. 216.

nieustannie są chrystianizowane. Powoduje to, że powstaje styl bardzo barwny, bogaty w kolory. Jeżeli chodzi o przedstawienia Sądu Ostatecznego, mamy tutaj do czynienia z pewnymi nowymi elementami. Zaczyna pojawiać się podział na sfery. Jest to pionowa linia oddzielająca sferę niebieską od sfery ziemskiej. Kolejnym nowym elementem jest ruch. Obrazy są dynamiczne, a nie statyczne, jak to miało miejsce na Wschodzie. Dla tej sztuki przykładami przedstawień eschatologicznych może być ewangeliarz Henryka II, Apokalipsa z Bambergu, czy też fresk Sądu Ostatecznego z kościoła św. Jerzego w Reichenau.

5. SZTUKA ROMAŃSKA I GOTYCKA

Na przełomie X i XI wieku kształtuje się nowy styl wywodzący się z poprzednich. Lecz zostanie on nazwany stylem romańskim dopiero w XIX wieku²⁰. Sztuka ta rozwija się głównie w Kościele i związana jest najczęściej z miejscami sakralnymi. Przeniknięta modlitewną powagą i skupieniem²¹. W tym stylu głównie tworzono architekturę sakralną i malarstwo, lecz znajdziemy także wiele przykładów w rzeźbie i ornamentyce²². Sztuka gotycka jest już właściwą i ostatnią formą, jaka występuje w okresie średniowiecza. Ta maniera zaczyna się pojawiać na przełomie XI i XII wieku we Francji²³. Styl ten zajmuje się głównie częścią sakralną życia czasu średniowiecza. Kwestie świeckie były sprawami drugorzędnymi. Styl ten związany jest u początku z architekturą. Wynika to z migracji grup budowniczych. Uwidaczniało się bardzo silne związanie z kulturą rycerską. Pod koniec okresu zajmowano się głównie malarstwem i rzeźbą. Wynika to z osiadania się grup rzemieślniczych w dużych centrach sztuki.

Jeżeli chodzi o malarstwo przedstawiające sceny eschatologiczne, trzeba powiedzieć, że występuje na nich bardzo duży dynamizm²⁴. Chrystus dalej jest postacią centralną, wokół której mają miejsce rzeczy związane z Sądem Ostatecznym. Bardzo często sam Chrystus przedstawiany jest w mandorli. Gotyk bardzo mocno zainteresował się faktem zmartwychwstania ciał. Obraz postaci zmartwychwstających jest bardzo prosty, a zarazem wymowny.

Powiązane z ludzkimi uczuciami, takimi jak radość czy strach, wskazują na różne historie ludzkiego życia. Pojawia się również obraz czyśćca oraz piekła. Źródło tych przedstawień tkwi w dawnej tradycji celtyckiej i jej sposobu przedstawiania świata umarłych. Obraz ten został zaadaptowany przez sztukę w czasie

²⁰ A. Liedtke, dz. cyt., s. 64.

²¹ R. Tomana, *Sztuka romańska*, ARKADY, Kolonia 1996.

²² A. Liedtke, dz. cyt., s. 64-86.

²³ *Gotyk*, w: *Słownik historii Polski i świata*, red. K. Donabidowicz, Videograf II, Katowice 2005, s. 504.

²⁴ P. Meyer, *Historia sztuki europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1973, t. 1.

Sąd Ostateczny – fresk, XIV wiek, kościół św. Mateusza w Starogardzie Gdańskim,
foto Szymon Klaus.

chrystianizacji Celtów. Wiemy z teologii, że w czasie Sądu Ostatecznego czyściec nie będzie potrzebny. Powstaje więc pytanie: dlaczego więc pojawia się na tych przedstawieniach? Odpowiedź jest bardzo prosta. Uważano, iż należy przedstawiać obraz czyśćca po to, aby ludziom uświadomić możliwość pomocy swoim bliskim i innym ludziom w dostąpieniu chwały nieba oraz w celu wskazania oczyszczenia jako działania Boga dla dobra człowieka²⁵. Kolejnym elementem jest wskazanie Królestwa Niebieskiego, jako potężnego miasta bądź wieży i zamkniętego królestwa szatana. Oprócz elementów dotyczących grupy, pojawia się bardzo silny akcent indywidualny. Waga, a raczej ważenie człowieka. Jest to symbol oceny ludzkiego życia, na podstawie którego człowiek zostaje zaliczony do społeczności nieba bądź piekła. Przywilej ważenia bardzo często przypada aniołom, choć czasem i sam Chrystus jest osobą dokonującą osądu poprzez ważenie. Świat

²⁵ Cz. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2003, s. 860.

chrześcijański przesycony jest wyobrażeniami religijnymi. Nie ma takiej rzeczywistości, która by nie była przedstawiana w korelacji z wiarą, nacechowaną eschatologicznie²⁶.

ZAKOŃCZENIE

Możemy zauważyć, że bogactwo symboliki, jaka zostaje ukryta w sztuce średniowiecza, pozwala odkryć głębokie życie duchowe ludzi tego czasu. Ich sposób przeżywania wiary ściśle się łączył z doświadczeniem dnia codziennego. Niepokoje, radości, porażki, perspektywa niepewnego jutra, mieszały się ze sobą nieustannie. Jedyną niezmienną rzeczywistością, fundamentem, którym nie mogło nic zachwiać, była właśnie osoba Boga. To w Nim człowiek średniowiecza pokłada ufność, a śmierć nie wydaje się tragedią, ale jedynie boską sprawiedliwością, gdzie jednakowo ginie władca i prostak. Z pewnością bardzo cennym jest odkrycie prawdziwego średniowiecza, zrozumienie tego, co przeżywał zwykły człowiek. Dla człowieka współczesnego żyjącego, w XXI wieku, nie będzie to zadanie łatwe, ale poznanie tego duchowego kodu pozwoli na doświadczenie mistycyzmu, którego pewnie dzisiaj brakuje już we współczesnej Europie.

Bibliografia

Althof G., *Potęga rytuału. Symbolika władzy w średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Bartnik Cz., *Dogmatyka katolicka*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2003.

Bielski L., *Tablice historyczne*, PARK, Bielsko Biała 2000.

Goff Le J., *Kultura średniowiecznej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1970.

Henderson G., *Wczesne średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989.

Huizinga J., *Jesień średniowiecza, vis-a-vis/Etiuda*, Warszawa 1967, t. 1.

Knowles M.D., *Historia Kościoła*, tłum. R. Turzyński, wyd. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988, t. 2.

Kopaliński W., *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.

Liedtke A., *Historia sztuki kościelnej*, Pallottinum, Poznań 1961.

Manteuffel T., *Historia powszechna. Średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Mączyńska M., *Wędrowki ludów: historia niespokojnej epoki IV i V wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

²⁶ J. Huizinga, *Jesień średniowiecza, vis-a-vis/Etiuda*, Warszawa 1967, t. 1, s. 276.

Mevendorff J., *Teologia bizantyjska, historia i doktryna*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984.

Meyer P., *Historia sztuki europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1973, t. 1.

Skubiszewski P., *Malarstwo karolińskie i przedromańskie*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1973.

Słownik historii Polski i świata, red. K. Donabidowicz, Videograf II, Katowice 2005.

Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Stern H., *Sztuka bizantyńska*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1975.

Tomana R., *Sztuka romańska*, ARKADY, Kolonia 1996.

Zlatohlávek M., *Sąd Ostateczny*, WAM, Kraków 2001.

Streszczenie

Artykuł „Sprawiedliwość Boża jako motyw sztuki eschatologicznej średniowiecza” jest syntetyczną pracą ukazującą wpływ kultury i okoliczności życia na kształtującą się sztukę sakralną. Ukazuje ścisły związek pomiędzy codziennością a przeżywaną wiarą. Dla udowodnienia swojej tezy autor posługuje się konkretnymi przedstawieniami sztuki sakralnej tego okresu.

Słowa kluczowe: *średniowiecze, Sąd Ostateczny, sprawiedliwość, sztuka sakralna*

God's Justice as a Theme of Medieval Eschatological Art

Summary

The article is a synthetic work showing the role of culture and the living circumstances in shaping the religious art. It elaborates the close relationship between the daily life and the religious practices. To illustrate this we use some selected representations of the sacred art characteristic of this period.

Keywords: *Middle Ages, the Last Judgement, justice, sacred art*